

MULIGHEDER FOR INDUSTRIEL UDVIKLING I TROPISK AFRIKA

Af KJELD PHILIP*

I det Afrika, der ligger syd for Sahara og nord for Rhodesia, findes der kun yderst lidt industri. I Kenya, et af dette tropisk Afrikas stærkest industrialiserede lande, er således kun ca. 50.000 mennesker, ca. 6 promille af befolkningen, beskæftigede ved industri. Medregnes de beskæftigedes ægtefæller og børn, kommer man vel højst til, at et sted mellem 2 og 3 procent af dette lands befolkning lever af industri. I hele East Africa med dets knap 30 mill. indbyggere er næppe mere end 100.000 beskæftiget industrielt.

Fra nogle sider er det i de senere år blevet anført, at i de kommende årtier vil udviklingslandene blive præget af en betydelig vækst i industriproduktion og af industrieksport i bytte med landbrugsvarer, der skulle importeres. Disse teorier er imidlertid først og fremmest fremsat som gældende for de forholdsvis tæt befolkede områder i Asien, såsom Indien, Pakistan og måske Thailand. I denne artikel skal drøftes, hvilke muligheder der må antages at være for en industriel udvikling i tropisk Afrika i det nærmeste par årtier. Det er imidlertid klart, at en drøftelse af denne art kun kan give nogle enkelte bidrag til diskussionerne om det fremtidige handelsmønsters udseende. Om vi havner i den ene eller den anden form for handel forudsætter en undersøgelse af såvel landbrugs som industris relative fordele. Denne artikel vil imidlertid kun tage enkelte sider af spørgsmålet op, og alle vedrører alene industriens muligheder i tropisk Afrika.

I modsætning til, hvad tilfældet er i Indien-Pakistan, er det typisk for tropisk Afrika, at dette område så godt som udelukkende eksporterer landbrugsvarer, medens importen dels består af industrivarer og dels af landbrugsvarer.

Den arbejdsdeling, der i dag eksisterer mellem tropisk Afrika og den mere udviklede verden, beror til dels på, at Afrika, før europæerne kom til landet og tildels helt frem til dette århundredes begyndelse, så godt som ingen

* Professor ved Københavns Universitet, dr. oec. – Artiklen er udarbejdet på grundlag af et foredrag i Nationaløkonomisk Forening den 12. april 1967.

MULIGHEDER FOR INDUSTRIEL UDVIKLING I TROPISK AFRIKA

Af KJELD PHILIP*

I det Afrika, der ligger syd for Sahara og nord for Rhodesia, findes der kun yderst lidt industri. I Kenya, et af dette tropisk Afrikas stærkest industrialiserede lande, er således kun ca. 50.000 mennesker, ca. 6 promille af befolkningen, beskæftigede ved industri. Medregnes de beskæftigedes ægtefæller og børn, kommer man vel højst til, at et sted mellem 2 og 3 procent af dette lands befolkning lever af industri. I hele East Africa med dets knap 30 mill. indbyggere er næppe mere end 100.000 beskæftiget industrielt.

Fra nogle sider er det i de senere år blevet anført, at i de kommende årtier vil udviklingslandene blive præget af en betydelig vækst i industriproduktion og af industrieksport i bytte med landbrugsvarer, der skulle importeres. Disse teorier er imidlertid først og fremmest fremsat som gældende for de forholdsvis tæt befolkede områder i Asien, såsom Indien, Pakistan og måske Thailand. I denne artikel skal drøftes, hvilke muligheder der må antages at være for en industriel udvikling i tropisk Afrika i det nærmeste par årtier. Det er imidlertid klart, at en drøftelse af denne art kun kan give nogle enkelte bidrag til diskussionerne om det fremtidige handelsmønsters udseende. Om vi havner i den ene eller den anden form for handel forudsætter en undersøgelse af såvel landbrugs som industris relative fordele. Denne artikel vil imidlertid kun tage enkelte sider af spørgsmålet op, og alle vedrører alene industriens muligheder i tropisk Afrika.

I modsætning til, hvad tilfældet er i Indien-Pakistan, er det typisk for tropisk Afrika, at dette område så godt som udelukkende eksporterer landbrugsvarer, medens importen dels består af industrivarer og dels af landbrugsvarer.

Den arbejdsdeling, der i dag eksisterer mellem tropisk Afrika og den mere udviklede verden, beror til dels på, at Afrika, før europæerne kom til landet og tildels helt frem til dette århundredes begyndelse, så godt som ingen

* Professor ved Københavns Universitet, dr. oec. – Artiklen er udarbejdet på grundlag af et foredrag i Nationaløkonomisk Forening den 12. april 1967.

arbejdsdeling havde. Befolkningen levede i små, isolerede grupper, der hver for sig producerede alt, hvad den pågældende befolkning levede af. I en sådan subsistensøkonomi udviklede der sig ikke de færdigheder, der let lader sig anvende inden for håndværk eller industri. Den afrikanske befolkning har således yderst ringe erfaring for anden produktion end den landbrugs-mæssige. Hertil kommer, at landbrugsproduktionen traditionelt foregår under anvendelse af kun de allerprimitiveste redskaber. Det kendskab til teknik, enhvert dansk barn erhverver sig ved leg og ved at følge med i, hvad forældrene beskæftiger sig med, er det afrikanske barn ukendt med. En del afrikanere har f.eks. kun en vag opfattelse af hjulets funktion. Det er derfor ikke så mærkværdigt, at det kan tage tid, førend mødet med Vesten bevirker, at en produktion inden for håndværk eller industri kommer frem.

Den meget ringe industrielle produktion i tropisk Afrika kunne skyldes naturforhold, arbejdskraftens uddannelse, sygdomme. Dette er givetvis også tilfældet, men herudover må det nævnes, at også politiske forhold har spillet en vis rolle. Der kan være grund til først at fæstne sig ved de politiske forhold, idet de må antages at være lettest at ændre.

Den politiske baggrund.

1. For kolonimagterne synes ikke megen tvivl at have rådet om, at arbejdsdelingen mellem kolonierne og kolonimagterne skulle søges bevaret. Ifølge deres opfattelse var det koloniernes opgave at forsyne moderlandene med råvarer og sådanne landbrugsvarer, som ikke kan gro i den tempererede zone. De industrivarer, der skulle bruges i kolonierne, skulle så importeres fra moderlandene, der således sikredes en afsætning.

Denne opfattelse af den rette fordeling førte til, at f.eks. toldsatser normalt ikke indrettedes således, at de virkede beskyttende på industrien i kolonierne; der var gennemgående ret høje toldsatser, men de havde hovedsagelig fiskale formål og var f.eks. ikke differentieret efter, hvor avanceret i produktionen varerne var. Byggedes der jernbaner og veje, førtes de normalt frem fra havnene til landbrugsområderne, men byggedes ikke for at tjene industrialisering af området. Følgen er, at forskellige systemer af baner eller af veje ikke er forbundet med hinanden; herved begrænses industriens muligheder for at forsyne større markeder eller for at udnytte råstoffer eller hjælpestoffer fra andre dele af Afrika. Det er også værd at bemærke, at de forholdsvis få erhvervsskoler, der etableredes, næsten alle var landbrugs-skoler, medens tekniske skoler og handelsskoler blev holdt stærkt i baggrunden. Oprettedes der forskningsinstitutter, vedrørte de næsten altid alene landbrugsproduktionen, medens erhvervsforskningen på de mere teknisk betonedede områder næsten ikke fandtes. Endelig skal det nævnes, at man ved de højere skoler næsten altid begyndte med at etablere humanistiske

retninger og lod de mere matematisk-naturvidenskabelige former for uddannelse vente. Det var i og for sig ikke så mærkeligt. Formålet var at uddanne folk, der skulle i administrationen eller i skolens tjeneste, medens der ikke mentes at være brug for ingeniører eller andre former for teknikere til anvendelse i den industri, man ikke regnede med at ville etablere.

Som bekendt er i løbet af den sidste halve snes år næsten hele denne del af Afrika blevet selvstændig, og hermed er den politiske indstilling til, hvilke erhverv man finder bør findes i Afrika, ændret totalt. I vore dages tropisk Afrika finder man en stærk politisk interesse for en hurtig industrialisering af landene. Argumenteringen herfor kan undertiden forekomme noget overfladisk. Bag ønskerne om industrialisering synes ofte at ligge betragtninger over, at det var, da Europas lande gik over fra landbrug til industri, at disse blev velstående. Man synes herved at overse, at den industrielle revolution i Europa fandt sted under ganske andre vilkår end dem, der nu foreligger i Afrika. Når tekstil- og jernindustrien i England for et par hundrede år siden pludselig betalte sig så vel, skyldtes det ikke mindst, at der var åbnet store nye markeder for disse varer i de oversøiske lande, hvor man kunne udkonkurrere stedets husflid og lokale håndværkere, men afrikansk industri kommer nu engang efter alle de andre landes industrier, og foreløbig er der intet, der tyder på, at denne industri har muligheder for at konkurrere med de veletablerede industrier i de andre lande. Oftest må den finde sin afsætning ikke oversøisk, men på et beskyttet – og meget småt – hjemmemarked. Det gør unægtelig en væsentlig forskel, at industrialiseringen i Europa skete, fordi den betalte sig vel, medens industrialiseringen i Afrika tilsyneladende kun kan indføres ved hjælp af direkte eller indirekte subsidier. Man skal således om ad mere subtile betragtninger for at komme frem til, at industrien ikke desto mindre er en fordel for tropisk Afrika, såsom at industrien uddanner folk i de tekniske færdigheder og således, selv om den for tiden løber med et tab, i det lange løb vil skabe basis for en industri, der kan gå med overskud.

En anden årsag til de stærke ønsker om en industrialisering af landene stammer fra en følelse af, at man ikke længere efter at være blevet en selvstændig stat vil være politisk afhængig af tilførsler fra udlandet. Man støder undertiden på betragtningen, at er landet ikke selv i stand til at producere varerne, kan man risikere urimelige prisforlangender fra udlandet. Denne indstilling, som kan synes at røbe et mærkeligt ukendskab til konkurrencen mellem de forskellige virksomheder, finder muligvis sin forklaring i, at man endnu ikke virkeligt har forstået, at man som selvstændig kan købe snart i det ene land, snart i det andet. I de forhenværende franske kolonier, hvor man på mange måder stadig er bundet til det franske marked, er denne opfattelse måske særlig forståelig.

Nu skal man ikke lade sig forlede til at tro, at sådanne lidt vage og uklare

argumenter ikke meget vel kan dække over en forståelse af de faktisk foreliggende forhold. Ofte tjener en sådan argumentering mere til at tilfredsstille lokale stemninger end til at forklare, hvorfor tingene er, som de er.

Der foreligger givetvis også andre mere politisk betonedede argumenter for en industrialisering. I så godt som alle afrikanske byer findes der en ikke ubetydelig arbejdsløshed. Det synes at være således, at arbejdsløshed i moderne afrikanske byer er et næsten uundgåeligt onde. Unge med blot den mindste smule uddannelse finder det utåleligt at forblive på landet. Kun i byerne, føler de, kan de finde anvendelse for, hvad de har lært. Hertil kommer, at der i byerne gives én en pengeløn, medens man hjemme hos familien på landet må nøjes med – de ganske vist sikkert ofte rigeligere – naturalieindkomster. Men en ung mand drømmer om tøj, cykel og radio, ting, man ikke kan erhverve uden penge. Endelig må det ikke glemmes, at de fra kolonitiden arvede skatter, hut-taxes, personal-taxes o.l., skal erlægges i kontanter, men kontanter kan kun erhverves ved, at man enten sælger nogle afgrøder eller tager arbejde i byerne. Mange vil da foretrække at tage arbejde for en kortere tid i en by. Hertil kommer, at de i Afrika gældende ægteskabs-sædvaner, hvorefter der betales et ret betydeligt beløb i husdyr eller i penge fra brudgommen til brudens forældre, ligeledes opmuntrer til, at unge mænd tager arbejde. Oftest kan de langt hurtigere og lettere nå det krævede, hvis de kan præstere kontanter. Givet er det, at der er en stadig strøm af unge mænd fra landdistrikterne ind mod byerne. Det eneste, der synes at bremse denne strøm noget, er arbejdsløsheden i byerne. Skulle arbejdsløsheden imidlertid blive formindsket, vil strømmen blot blive så meget stærkere, således at man snart vil være tilbage på et lignende ledighedsniveau. Man må jo ikke glemme, at i disse lande bor stadig ca. 4/5 af befolkningen i landdistrikterne, så der er muligheder for enorm vandring fra land til by. Og mobiliteten bliver ikke mindre af, at skolegang bliver mere og mere almindelig.

2. Regeringerne står da over for et Sisyfos-problem. Fra befolkningens side er der et stærkt pres for gennem en industrialisering eller andre foranstaltninger at få arbejdsløsheden udryddet. Samtidig vil der, så snart arbejdsløsheden måtte blive noget formindsket, sætte en ny vandringsbølge ind, hvorved unge fra landdistrikterne søger til byerne. Man må sikkert nok regne med, at hvad der end sker, vil der være arbejdsløshed i Afrika i mange år fremover. Dette fører imidlertid til, at regeringerne vil blive tvunget til at træffe foranstaltninger for at gennemføre en industrialisering, selv om mere nøgterne driftsøkonomiske overvejelser måske ville fraråde noget sådant.

Resultatet er da blevet, at kolonitidens politik nu er ved at blive ændret. I stedet for importtolden, der væsentligst havde fiskale formål, får man nu *loldtariffer*, der har til formål at beskytte. Der lægges langt højere told på

færdigvarer end på råvarer, og man kan være forvisset om, at den virksomhed, der søger kontakt med regeringen for at få beskyttelse for sin produktion, vil få det. Mange af disse lande har indført importregulering, og denne bliver anvendt konsekvent til beskyttelse af de industrier, der er etableret i landene. Fra den koloniale tid har mange af disse lande arvet transittold og eksporttold. Disse former for told har alene haft fiskale formål; før eller senere må de vel formodes at blive ophævet. Hvad enten det nu skyldes manglende økonomisk forståelse eller en ringe politisk indflydelse, har det indtil nu været muligt i et stort antal af disse lande at opretholde eksporttold. Herved er der givet muligheder for at beskytte eksportindustrien. Det er klart, at pålægger man råvarerne fra landbruget eksporttold, men undtager færdigvarerne, der er produceret ved hjælp af disse samme råvarer fra denne told, beskytter man den industri, der anvender de pågældende råvarer i sin produktion. Tanken om at anvende eksporttold på denne måde er ved at vinde udbredelse; følgen vil blive, at varerne i stedet for at sælges som råvarer vil blive solgt som halvfabrikata eller færdigvarer.

I den moderne *jernbane- og vejpolitik* vil der blive taget hensyn til industrialiseringen. Jernbanetariffer har hidtil været differentieret således, at de begunstigede landbruget, men i fremtiden vil man ved anlæg af jernbaner og veje og ved fastlæggelsen af tariffer kunne gøre i alt fald noget for at fremme industriens udvikling. I adskillige af disse lande har man komplicerede systemer af licensafgifter for transport ad landevejene. Disse vil kunne anvendes til at beskytte industrien, eventuelt til at hindre eller hæmme indførsel udefra. I disse år lægges uddannelsespolitikken om. Der etableres værkstedsskoler, tekniske skoler, og i gymnasierne indrettes matematiske linjer o.s.v. Endelig skal det nævnes, at man enkelte steder i Afrika nu benytter vandkraften til at etablere store kraftanlæg, der vil kunne forsyne landene med billig elektricitet. Hertil kommer, at staterne er kommet i gang med at anvende direkte subsidier i form af skattereduktion – tax-holidays f.eks. – til nyetablerede virksomheder.

En vurdering af mulighederne.

1. Spørgsmålet er imidlertid, om alle disse bestræbelser vil føre til, at en betydelig større del af befolkningen vil komme til at leve af industri, eller om der er visse forhold i troperne, der bevirker, at sådanne bestræbelser på forhånd er dømt til at mislykkes. Faktisk er i denne del af verden indtil nu, som allerede nævnt, kun meget lidt industri blevet etableret, og den, der findes, går ofte med tab eller må subsidieres.

Som et aktiv for etableringen af industri må nævnes, at *arbejdslønnen* er yderst lav. I de fleste af disse lande er der ganske vist indført minimalløn-

ninger, men selv disse er meget lave. Det er ikke nogen overdrivelse at anføre, at normalt er en dagløn i Afrika en del mindre end en timeløn i Europa.

Stærkt medvirkende til at fremme en industrialisering ville det selvsagt være, om der forelå stærkt stigende *efterspørgsel* efter de produkter, der nu engang produceres eller forbruges i de pågældende områder. Selv om de tal, der fables om i femårsplaner, ofte hører hjemme i fantasiens verden, og en del af den vækst, der vises i statistikken, mere skyldes statistiske forhold end noget, der sker i virkeligheden, er det dog vel ikke urealistisk i disse lande at regne med en indkomststigning pr. år på en 3-4 pct. Selv om en stor del af denne stigning opsluges af en befolkningstilvækst, der vel normalt er på 2-3 pct., bliver der dog 1 eller godt 1 pct. vækst pr. indbygger tilbage.

Var befolkningstilvækst og indkomstfremgang lige stor, måtte man a priori skønne, at efterspørgselen efter industrivarer ville stige med samme procent som befolkningen, idet under konstant realindkomst forbrugsmønstret skulle formodes at forblive det samme. Den stigende indkomst pr. indbygger må formodes at give anledning til en noget stærkere stigende efterspørgsel efter industrivarer. Indkomstelasticiteten for industrivarer må antages at være ret høj. Endelig skal det nævnes, at selv med uændrede indkomster er det ikke umuligt, at der bliver en efterspørgsel efter industrivarer, der stiger stærkere end folketallet. Bedre transportmuligheder og pengeøkonomiens indtrængen fører til, at man kommer i gang med at købe og sælge og dermed på bekostning af et vist traditionelt forbrug at erhverve sig industrivarer, som før lå uden for de pågældendes horisont.

Selv om indkomstelasticiteten er over 1 for industrivarer, må man imidlertid ikke glemme det yderst lave udgangspunkt. Det er ikke så imponerende, selvom efterspørgselen efter disse varer skulle stige med måske tæt op til 5 % om året, når udgangspunktet er så yderst lavt.

I de fleste af disse lande bestræber man sig for, når man overvejer industrialisering, først og fremmest at etablere industrier, som kan erstatte importen af færdigvarer. En betydelig vanskelighed herved er, at markederne i Afrika er så små. Som allerede nævnt er befolkningernes indkomster små, og som en følge heraf går langt den største del af indkomsterne til at dække behovet for føde. Undersøgelser fra bydistrikter synes at vise, at selv dér går ca. 70 pct. af indkomsterne til mad. Selv i de bedrestillede dele af Afrika synes forbruget pr. indbygger af industrivarer ikke at overstige 3-5 pct. af vort forbrug af industrivarer pr. indbygger. Hertil kommer imidlertid, at langt de fleste af Afrikas lande er små. I et jævnt stort land med f.eks. 3 mill. indbyggere har man ikke noget forbrug af industrivarer, der ligger over, hvad 100-150.000 indbyggere i Norden forbruger. Det er under sådanne forhold klart, at det er yderst begrænset, hvad der kan etableres af industrielle virksomheder, selv om disse beskyttes. En mulighed er det naturligvis, at industrielle virksomheder etableres med henblik på ikke blot at forsyne et

enkelt hjemmemarked, men også at eksportere til de omkringliggende lande. Medmindre der træffes særforanstaltninger, vil varerne imidlertid i disse andre afrikanske lande generes af de toldmure, der har til formål at beskytte disse landes industrier. Hertil kommer, at de interne transportomkostninger i Afrika er særdeles høje. Jernbanenettet er næsten overalt ført således, at det binder de gamle koloniers dele sammen og forbinder kolonien med dens havneby(er), men ikke forbinder den ene koloni med den anden. Det passer til en tidligere tids politik, beregnet til borttransport af landbrugsvarer og spredninger af udefra tilførte industrivarer, men ikke til spredning af varer fra lokale storindustrielle virksomheder over store dele af Afrika. Vejnettet er udformet ud fra de samme synspunkter, hvortil kommer, at vejene ofte i disse lande lukker i flere måneder om året, hvilket unægtelig ikke er praktisk for industrier, der måtte være afhængige af tilførsler udefra og gerne skulle kunne levere året rundt.

Disse forhold har ført til, at de fleste eksperter, der giver råd til de nye regeringer, understreger betydningen af, at udviklingen af landbrug og industri må gå hånd i hånd. For landbruget er der eksporttraditioner. Ved hjælp af maskiner og gødning, bedre teknik i det hele, vil man kunne forøge landbrugsproduktionen væsentligt. Ved stigende indkomster i landbruget vil der komme en stærkt forøget efterspørgsel efter industrivarer, og herved vil der blive skabt basis for etablering af en industriproduktion.

2. Ikke mindst fra afrikansk side har man hævdet, at noget kunne nås igennem at skabe *store markeder*. Man har været inde på tanken om at ville tiltrække industrier ved at sikre dem adgang ikke blot til ét land, men til en række af de afrikanske lande uden nogen form for handelsrestriktioner mellem landene. Som omtalt ovenfor vil transportomkostningerne i mange tilfælde genere en sådan plan, men helt bortset herfra vil der være en række forhold, der gør sådanne planers gennemførelse vanskelig. For at få det til at glide politisk har planen været, at man skulle fordele de forskellige industrigrene mellem de forskellige lande. Da man i stort omfang er afhængig af udenlandske investeringer, er det næppe nogen god idé at ville tvinge dem til at etablere sig på bestemte steder. Det er nærliggende at tænke sig, at disse industrier vil stille som betingelse for at investere, at de kan komme til at investere på de steder, der er økonomisk mest gunstige, eller som de investerende anser for politisk mindst risikable. Hertil kommer imidlertid, at sådanne bestræbelser ikke kan undgå at volde nationale politiske vanskeligheder. Får et industrihungrende land, præget af betydelig arbejdsløshed i byerne, et tilbud om, at en udenlandsk virksomhed vil etablere en større fabrik i landet, er det politisk særdeles svært at skulle henvise denne fabrik til at etablere sig i et andet land, fordi der måtte findes en aftale herom. Der har i Afrika været visse bestræbelser for at gennemtvinge en sådan lokali-

seringspolitik. Disse bestræbelser har mig bekendt alle været frugtesløse. Medmindre man finder frem til former, hvorefter denne fordeling kan foretages på en måde, der ikke generer dem, der skal investere, forekommer det lidet sandsynligt, at den kan gennemføres. Hertil kommer så unægteligt, at det i forvejen er så vanskeligt at få industrivirksomhed i Afrika til at betale sig, at det må forekomme betænkeligt yderligere at lave foranstaltninger, der vil genere.

Teoretisk kunne man selvsagt tænke sig, at landene åbnede deres markeder for hinanden og overlod det til industrierne selv at bestemme, hvor de ville etablere sig. I så fald ville industrien blive lokaliseret på ganske få punkter. Fordelene ved at være nær eksisterende virksomhed og nyde godt af de dermed etablerede external economies (f.eks. installatører, reparatører, adgang til billig el, billig transport, rent vand, sagførere, revisorer, læger, skoler etc.) er meget store; og det må ikke glemmes, at placering i en eksisterende by oftest også betyder kort afstand til i alt fald en stor del af kunderne. Men de lande, der ingen større byer har, vil frygte dette og derfor modarbejde en sådan koncentration.

3. Næst efter industrier til at erstatte import har man været inde på tanken om at skabe *eksportindustrier, baseret på de hjemlige råvarer*. Det gælder imidlertid for nogle af Afrikas vigtigste udførselsvarer, at der er overordentlig ringe industriel forarbejdning forbundet med dem. Dette gælder f.eks. the og kaffe. Lidt mere forarbejdning kan der være ved at eksportere kød og fisk som konserves, eventuelt som tilberedte retter. Varer som kakao, pyrethrum, bomuld, sisal kan man naturligvis tænke sig bearbejdet, således at der sælges chokolade, D.D.T., metervarer, eventuelt konfektion, i stedet. Enkelte varer må nødvendigvis bearbejdes, f.eks. sukkerrør til sukker, eller de forskellige råvarer til cement. Metallerne kan enten sælges som malm, som barre, eller som færdige produkter, men da eksporten af metaller fra tropisk Afrika først og fremmest består af kobber, er det vel vanskeligt at tænke sig produktionen gå videre end til forhandling af kobberbarrer, idet kobber jo ofte indgår som et mindre element i maskiner, der også indeholder mange andre slags metaller.

Om det kan betale sig at lade forarbejdningen foregå i eksportlandet i stedet for importlandet må vel for en stor del bero på forarbejdningssomkostninger og transportomkostninger. Disse forhold er ikke meget forskellige fra det, der vil være afgørende for, om man kan tænke sig, at de tropiske lande kunne komme i gang med at *eksportere varer baseret på importerede råvarer*.

Det klassiske land for denne sidste form for produktion er jo som bekendt England, hvis industri i mange år importerede bomuld fra U.S.A. og Nordafrika og eksporterede metervarer til Indien, Indonesien og i det hele taget

den hele koloniale verden. Andre lande i Europa har været i stand til at gøre noget lignende. Schweiz og Danmark er således nyere eksempler på lande med en betydelig industri, men uden industrielle råvarer. Når dette har været muligt, har det først og fremmest skyldtes, at man i disse lande har haft en højt kvalificeret arbejdskraft, har haft billig søtransport for tilførsel af råvarer, og dertil må vel for Danmarks og Schweiz' vedkommende siges, at i hvert fald en del af markederne har ligget i nærheden af produktionslandene. Uden for Europa har Japan været i stand til at gøre det samme. Landet er som bekendt råstoffattigt og må importere en betydelig del af sine råstoffer over store afstande. Disse afstande er endda i efterkrigstiden blevet betydeligt længere, end de var i mellemkrigstiden, hvor Japan fik en stor del af sine råstoffer fra Korea, Manchuriet og Kina, hvoraf langt den største del nu er kommunistisk og handelen af politiske grunde ubetydelig. Japan må sælge sine varer som færdigvarer, ligeledes over meget lange afstande. En meget betydelig del af Japans eksport går nu til Europa eller U.S.A. De tidligere markeder i Kina er blevet omtrent lukkede for Japan. Man kan tage Japans udvikling som et eksempel på, at det kan lykkes et land med en i geografisk og økonomisk henseende dårlig placering at oparbejde en meget betydelig industri, om hvilken alle ved, at den er særdeles konkurrencedygtig.

Når Japan trods landets beliggenhed har haft muligheder for at gennemføre dette, kunne man mene, at tropisk Afrika var i hvert fald i den henseende ikke dårligere stillet. Når dette har været muligt for Japans vedkommende, skyldes det utvivlsomt, at man har haft meget store og veluddannede arbejdsreserver. Man har haft en befolkning, der har været yderst regelmæssigt arbejdende, som var særdeles veluddannet gennem skolerne – gennemsnitligt går japanske børn ikke så helt lidt længere i skole end danske – man har endvidere haft håndværksmæssige traditioner. Dertil kommer, at japansk arbejdskraft muligvis er den mest stabile, der findes. Det er som bekendt næsten umuligt for en japansk arbejder at få nyt arbejde, dersom han har forladt sin tidligere arbejdsplads; normalt bliver en arbejder da i samme virksomhed hele livet igennem. Denne stabilitet har naturligvis bevirket, at det kan betale sig for virksomhederne at uddanne sine folk, og betyder også, at man får dygtige folk.

Endvidere har det været karakteristisk for japansk industri, at dens ledelse har vist en umådelig tilpasningsevne til nye forhold. Før krigen producerede man billige massevarer til afsætning i Manchuriet, Korea, Kina, fransk Indokina o.s.v. Nu er næsten alle disse markeder blevet lukket for japansk industri. I stedet producerer man højt kvalificerede præcisionsinstrumenter til høje priser til afsætning i U.S.A. og Europa. For at kunne gøre noget sådant må man have forskningsinstitutioner og et meget stort antal højt uddannede ingeniører.

4. Situationen er unægtelig noget anderledes i tropisk Afrika, hvor forskningsinstitutioner på disse områder så godt som ikke eksisterer, og hvor antallet af uddannede ingeniører i de enkelte lande sjældent kan skrives med tre cifre.

Ser man på vore dages Afrika, kan man nok mene, at der er en ganske betydelig afstand fra det, der her foreligger, og så det, man kender i de lande, der har været i stand til til trods for manglende råvarer at blive industrialiserede. I Afrika har man lavere lønninger end sagtens noget andet sted. Spørgsmålet er, om dette kan opveje alle ulemperne. Den, der vil se på skolestatistik og har hørt om stabiliteten i fabrikkerne, vil mene, at det vil være ganske umuligt at skabe en industri, der virkelig kan konkurrere med U.S.A.'s, Europas eller Japans.

Nu må man imidlertid ikke glemme, at det afgørende ikke er gennemsnitligt antal år i skole eller lignende. Det afgørende er, om der er tilstrækkeligt mange med god skoleuddannelse til de poster, der nu engang er; og karakteristisk for moderne Afrika er, at vel er det kun en mindre del af befolkningen, der går i skole, men mange steder er de, der kommer igennem skolen, ganske veluddannede. Der vil således næppe være mangel på skoleuddannede folk til de industrier, der skal etableres. Dette gælder selvsagt navnlig Vestafrika, hvor man jo er nogle årtier forud for Østafrika. Hertil kommer, at der i disse år oprettes værkstedsskoler, tekniske skoler, teknologiske institutter o.l., og dette vil i løbet af forholdsvis få år have skabt et vist antal veluddannede folk, nok til at bemande slet ikke så helt lidt industri. I løbet af en ret begrænset årrække vil der være et ganske betydeligt antal veluddannede folk til rådighed for de industrier, der måtte blive etableret.

Ofte nævnes, at den ufaglærte arbejdskraft i Afrika er meget ustabil. Det synes karakteristisk for meget store dele af afrikansk arbejdskraft, at den består af vandrearbejdere. Ikke mindst i Vestafrika, men også i Central- og Østafrika finder meget store vandringer sted mellem land og by og fra byerne tilbage til landet. Folk forlader landbruget for at tage til byerne, er dér i nogle måneder eller højst et par år og vender derefter tilbage til landbruget. En meget betydelig del af arbejdskraften i afrikanske byer er ugift. Folketællinger fra afrikanske byer præges altid af et overskud af mænd, navnlig mange mellem 16 og 40. I disse aldre er det ikke usædvanligt, at der i byerne er dobbelt så mange mænd som kvinder. Endvidere er det typisk, at den arbejdskraft, der findes i byerne, ofte er på en stadig vandring fra den ene virksomhed til den næste. Til alt dette må føjes de hyppige klager over, at afrikansk arbejdskraft er upræcis, kommer for sent, udebliver fra arbejdet o.s.v. At arbejdskraften er ustabil fører til, at arbejdsgiverne ikke etablerer træningskurser eller andre former for uddannelse for dem.

Vandringen fra land til by er derfor af en ganske anden karakter end den, vi har kendt i Europa og forøvrigt også end den, man har i Japan, og stabiliteten i arbejdsforholdet er meget ringere end i Europa og tåler overhovedet ingen sammenligning med Japan. I Europa og Japan har vandringer været et éngangsfænomen; man er vandret til byerne og er blevet dér. I Afrika derimod er der en stadig vandring frem og tilbage mellem land og by.

5. Vil man søge at se ind i fremtiden, må man overveje, om denne rastløshed i arbejdet er noget midlertidigt, noget der skyldes, at man er ved industrialiseringens begyndelse, eller noget, der beror på mere varige forhold. At vandringer i Afrika er blevet så forskellig fra, hvad den er i Europa, hænger nok sammen med flere forskellige forhold. Det er allerede foran blevet omtalt, at mange kan have en interesse i at samle sig nogle kontanter sammen i en periode. Skikken med brudekøb skaber en speciel interesse for i løbet af nogle få år, medens man er ung, at skaffe sig en kontant sum. Men der er andre grunde. I afrikanske landbrug er det ofte yderst vanskeligt at afsætte den ejendom, man måtte have. Der findes regler om, hvordan familiens ejendom overlades til de unge, når de gifter sig, hvad der sker, når der kommer børn o.s.v., men der er ikke åbnet muligheder for salg. Det betyder, at den mand, der varigt ville forlade sin ejendom, måtte overlade denne uden betaling til sin familie. Det er da nærliggende, at han i stedet foretrækker at lade den passe af slægtninge, måske, hvis han er gift, af sin kone, med henblik på senere at vende tilbage til den. Der er derfor en forbindelse mellem gennemførelse af landboreformer og etablering af nye vandreforhold. I byerne lider man måske under en ond cirkel. På den ene side kan industrien ikke betale sig, hvis den skal betale andet end meget lave lønninger til disse lidet kvalificerede arbejdere. På den anden side bevirker de lave lønninger, at arbejdskraften kun bliver der i kort tid. Man kommer for at få kontanter, men søger bagefter tilbage til landdistrikterne. De sociale og bolig-mæssige forhold i byerne er sådan, at det kun er noget, man finder sig tilfreds med, så længe man er ugift. Den dag, lønningerne bliver højere, således at arbejderne kunne etablere pænere boliger i byerne, er det sandsynligt, at man kunne få en mere stabil gift arbejdskraft, men som forholdene er, når man ikke at få uddannet denne mere kvalificerede og stabile arbejdskraft, og dermed bliver man heller ikke i stand til at betale de højere lønninger. I Sydafrika synes nogle virksomheder at have fået en mere stabil arbejdskraft og er til gengæld blevet i stand til at betale højere lønninger. Noget tilsvarende finder sted inden for enkelte virksomheder i Kenya.

Den manglende stabilitet i arbejdsforholdet fører til, at arbejdsgiverne ikke bekoster uddannelse på den afrikanske arbejdskraft. Fabrikslærlinge,

fabrikskurser e.l. findes ikke. Til kvalificeret arbejde anvender man indere eller indforskriver europæere. Følgen heraf bliver, at fordelene med billig arbejdskraft har man kun for den helt ufaglærte arbejdskrafts vedkommende. Den billige arbejdskraft skal ikke så meget konkurrere med dyrere arbejdskraft i andre lande, men med de maskiner, der her mere og mere overtager det helt ufaglærte arbejde. At man kun er billig med denne ene kategori af arbejdskraft begrænser i øvrigt meget stærkt de industrier, hvor man i dag har en overlegenhed.

6. Undertiden har man fæstnet sig ved, at med den trods alt ringe uddannelse, der findes i Afrika, vil det være vanskeligt at finde folk med tilstrækkelig forståelse til at drive moderne virksomheder. Dette er nu nok noget, der i virkeligheden hæmmer landbruget mere end industrien. Har man en fabrik med 1000 arbejdere, er det vel strengt taget ikke nødvendigt, at mere end 10 af de beskæftigede virkelig forstår, hvad der foregår. Har man derimod 1000 mand beskæftiget i f. eks. 500 landbrug, skal gerne samtlige 500 selvstændige landmænd have nogen forståelse for, hvordan moderne landbrug drives. Naturligvis kan denne forståelse til en vis grad bibringes dem af konsulenter, men alligevel skal nok den enkelte arbejder have en nøjere forståelse af det hele i landbruget end i industrien. Over for spørgsmålet om udvikling af landbrug og industri i troperne må man desuden gøre sig klart, at det gennemsnitlige uddannelsesniveau utvivlsomt er meget højere i byerne end på landet. Ganske naturligt er de, der har været i skole, efter skolegangen vandret til byerne, således at alle de skoleuddannede mere eller mindre samles i byerne, medens landbruget fastholder de ikke-uddannede.

At prisrelationen mellem ufaglært arbejde – men ikke faglært arbejde – og kapital er så helt anderledes i Afrika end i den udviklede verden, skulle føre til anvendelse af helt andre former for redskaber og maskiner end dem, vi benytter. Nogle synes at mene, at det rette må være de redskaber vi tidligere anvendte. Dette er imidlertid ikke rigtigt. Vi skal tværtimod anvende al nutidens tekniske viden til at udforme de maskiner, som med deres lønninger, deres tekniske kunnen, med deres hårdhændethed og under klimaet i troperne giver den billigste produktion. Forbruget af sådanne maskiner er imidlertid så ringe, at de i mange tilfælde ikke findes. Man er end ikke – mig bekendt – kommet i gang med at producere så almindeligt anvendte maskiner som biler og skrivemaskiner, specielt beregnet til tropisk klima og afrikansk robusthed i pasningen. Det maskineri, man kan købe i Europa, er beregnet til at erstatte dyr arbejdskraft, ikke til at supplere billig.

Udtrykt lidt vel kategorisk kan man sige, at man let havner i en fabrik, hvor maskiner, fabrikeret af europæisk faglært arbejdskraft, på en gang overflødiggør billig ufaglært afrikansk arbejdskraft og nødvendiggør anvendelse af dyr europæisk faglært arbejdskraft til pasning, vedligeholdelse og

reparation af dette maskineri. Det er ikke så underligt, om disse industrier har svært ved at konkurrere. Det er imidlertid let at pege på det økonomiske heri, men anskaffelse af maskiner passende til deres økonomiske forhold er måske endnu dyrere, fordi de måske først skal opfindes, i alt fald ikke findes i masseproduktion.

7. Undertiden fremhæves det, at en særlig vanskelighed for industriel udvikling i Afrika er mangelen på mænd, der kan tage initiativ. Vi har vel i vor verden ofte forestillinger – nok rigtigere i det 19. årh. end i vort – om at industrier skabes af særligt driftige folk, der fra ingenting arbejder sig frem til at skabe industri i stor skala. Man vender sig da til Afrika og konstaterer, at en så yderst ringe mængde industri er vokset frem på afrikansk initiativ. Næsten alle fabrikker i tropisk Afrika er etableret af udlændinge eller udenlandske virksomheder. Skyldes dette manglende dygtighed, svigtende uddannelse eller særlige karakteregenskaber? Det har i hvert fald nok noget at gøre med de særlige sociale traditioner, der råder næsten overalt i Afrika.

Som bekendt findes der i Afrika så godt som ingen sociallovgivning. Derimod har man fra gammel tid et betydeligt sammenhold inden for stammen. I et landbrugsområde, hvor alle er omtrent lige fattige, kan det være en betydelig social sikring, at den, der rammes af uheld, f. eks. sygdom, kan være sikker på, at hans naboer vil hjælpe, hvad de gør i forvisning om, at de selv vil blive hjulpet den dag, de er i nød. At hjælpe sine stammefrænder er en meget stærk moralsk forpligtelse, som det er næsten umuligt for en afrikaner at komme ud over. Dette forhold gør det utvivlsomt meget vanskeligt for en afrikaner at arbejde sig frem inden for et industrielt erhverv. Så snart han begynder at få lidt penge, vil stammefrænderne føle det naturligt, at han skal hjælpe dem, og det vil være ham moralsk næsten umuligt at undslå sig. Stammefrænderne er mange, og desto rigere han bliver, desto større en kreds vil finde det naturligt, at de kan leve af ham. Dette gør det næsten umuligt for en mand ved opsparing at bringe sig selv frem.

Fremdeles må nævnes, at den store mangel på uddannede folk foreløbig synes at have ført til, at relativt mange er gået ind i politisk virksomhed og i administrationen, medens kun få har fundet vej til forretningsvirksomhed. Det er, som om de fleste har foretrukket de sikre indkomster fremfor de mindre sikre.

Disse forhold gør det nok yderst vanskeligt for små virksomheder at vokse frem til at blive store, og det gør det vanskeligt for den, der måtte være af samme type som det nittende århundredes entreprenører, at skabe moderne industri. I virkeligheden skabes jo imidlertid en stor del af moderne industri ad helt andre veje. Ofte er det eksisterende virksomheder, der etablerer nye fabrikker, eller det er staten, der investerer i virksomhederne. I den kom-

munistiske verden finder vi industrier etableret på statens initiativ; og der er vel al grund til at antage, at Sovjet har udviklet sig hurtigere, end et privat-kapitalistisk Rusland ville have gjort det. Man kan også se på Japan, hvor et udpræget patriarkalsk system har vist sig at kunne forenes med moderne industri. Arbejderne bliver ganske vist ikke født ind i industrien, men er de først blevet antaget i en virksomhed, sker det normalt for livet; og det japanske lønningssystem's store anvendelse af anciennitetsprincippet betyder, at arbejdskraften ligesom føler sig hørende til virksomheden. Er vækst af industrielle virksomheder op fra håndværksvirksomheder eller småindustrielle foretagender næsten umuliggjort af de afrikanske stammetraditioner, er der intet af den slags der hindrer etableringen af statsvirksomheder eller større virksomheder indrettede af fremmede. Meget er da også skabt ved at eksisterende virksomheder har etableret datterselskaber. Medens det er meget vanskeligt for en enkeltperson at spare, er der intet, der hindrer henlæggelser i aktieselskaber; et selskab eller staten har ingen fattige stammefrænder.

Moderne industri kan etableres under forskellige former. Undertiden drøftes det, hvilke metoder man vil anvende i Afrika. Det er ikke mit indtryk, at man i Afrika tillægger det nogen større betydning, om det sker på den ene eller den anden måde. Man har i almindelighed intet imod private industrier, men det går langsomt med at etablere dem; og de ejes og ledes normalt af udlændinge, hvad man politisk i almindelighed accepterer, men anser for et minus. Vækst opad fra afrikansk småhåndværk finder næsten ikke sted; gror der ikke noget op af sig selv, griber man da til at etablere statsejede industrier, ikke ud fra principielle betragtninger, men fordi det er den eneste vej man har tilbage, til at skabe en industri. Undertiden finder man frem til mellemformer mellem statslig og privat ejet industri.

Den stærke følelsesmæssige interesse i private virksomheder, der præger Vestens samfund, har vel forbindelse med, at så mange virksomheder i deres vækstperiode var enkeltmandsvirksomheder, privat ejede. Tilsvarende fornemmelser findes næsten ikke i Afrika; her findes nok en række småvirksomheder, men det ligger helt uden for deres ejeres horisont og muligheder, at de skal vokse op til storforetagender.

8. At etablere konkurrencedygtig industri i Afrika er ikke let. Af fordele er der næsten kun én, den lave løn. En række ulemper er af en sådan art, at de vil forsvinde. Betalingen til stammefrænder vil forsvinde med sociallovgivning, vandrearbejdet med ændrede ægteskabsvaner, landbrugsreformer og højere løn; udygtigheden forsvinder med bedre skoling. De små markeder kunne blive større med en anden politik; men nationalismen er stærk. Alt dette kan ske og vil jo nok også ske; men det tager tid.